

Շափոխ է եղել և մահամեղական կրոնն ընդունելով՝ կորցրել է նաև իր մայրենի լեզուն ու իր ազգային գիտակցությամբ ձուլվել է թաթարական ժողովրդի հետ։ Եղել են դեպքեր, երբ նույնիսկ մելիքական տներին մեջ անհատներ և ամբողջ ընտանիքներ կրոնափոխության են դիմել¹¹։ Բայց այս երևույթը Հայաստանի այս կողմերում երբեք չէ ստացել ընդարձակ ծավալ, ինչպես պարզվում է տեղում պահպանված ավանդություններից։ Հարկավ՝ պետք է չափազանցրած համարել զինված մարդկանց այն թիվը, որը բոլոր կուրֆյուրստին ներկայացրած տեղեկությունների՝ Զանգեզուրը ի վիճակի էր տրամադրել որպես օգնական զորք կուրֆյուրստի բանակին նրա Անդրկովկաս արշավելու դեպքում։ Այն է՝ իբր թե Մեծ Կապան գավառից, որտեղ կար յոթը մահալ՝ շրջան¹², հնարավոր էր ստանալ «60.000 մարդ առանց պատճառելու երկրին որևէ անհարմարություն և դժվարություն¹³, որովհետև երկիրը շատ բազմամարդ էր և շատ քիչ անհավատներ ուներ»։ Այդ գավառից չորս հոգի էր ձեռք քաշել Իսրայել Օրուն տրված վերոհիշյալ լիազորագրի տակ¹⁴։ Սիսիան գավառից կարելի էր հանել 6.000 մարդ։ Սակայն տեղեկություններ տվողի այս թվերը անշուշտ վկայում են, որ Զանգեզուրը, և հատկապես նրա հարավային շրջանը՝ Կապանը ուներ Հայաստանի հյուսիս-արևելյան կողմերում ամենախիտ հայ բնակչություն, քանի որ այդ կողմերի բոլոր 18 գավառների զինվորական ուժից՝ 192 հազարից նա մեծակ կարող էր տրամադրել 66 հազար կովոդ, այսինքն՝ մի երրորդ մասը։ Հասկանալի է, թե ինչու Դավիթ բեկը իր ապստամբական գործողությունները կենտրոնացրել էր առավելապես Կապանում։

Դավիթ Բեկի հաջորդը, նրա իշխանական պարտականությունները իր վրա ստանձնողը, Մխիթար սպարապետը, ինչպես հայտնի է, զուր սպասելով ռուսական օգնության, հարկադրված էր օսմանական զորքերի ճնշման տակ նահանջել հյուսիս, դեպի Խնձորեսկ, որտեղ և դավաճանությամբ սպանվեց 1709 թ.։ Հայերի ազատագրական այդ շարժման վիժումը սկիզբ դրեց այն հալածանքին, որին այնուհետև ենթարկվում էին մինչև վերջին համաշխարհային պատերազմը թե՛ Պարսկաստանի և թե՛ մանավանդ Տաճկաստանի սահմաններում ապրող հայերը։ Առաջին հերթին այդ հալածանքի զոհ դարձավ Ղարաբաղի և մանավորապես Կապանի ու Սիսիանի հայ բնակչությունը, որպես ապստամբության անմիջական մասնակիցը։ Այդ կոտորածներին վկա Պետրոսի Սարգիս Գիլանենցը¹⁵, որը դրանց մասին տեղեկություն էր հաղորդում Մինաս վարդապետի միջոցով ռուսական կառավարությանը, գանգատվում էր, որ պարսիկ և օսմանցի մոլեռանդ ազգաբնակչությունը մեղադրում է հայերին այն բանի մեջ, որ նրանց հայրենակիցներն են կանչել ռուսներին Պարսկաստան և այդպիսով ազատ ճանապարհ բաց արել նրանց համար թե դեպի Պարսկաստան և թե դեպի Տաճկաստան։ Դրա համար նրանք վրեժ էին առնում հա-

¹¹ Эзов Г. А., նշված աշխ., էջ 19. «Յայտնի է բոլոր տեղեկանքից, որ Կուռնուն և մեր ազգեն քրջափ բրխտոնենայք անյարմար նախանձոյ շարութեամբ, հարկապահանջութեամբ և պէս պէս տանջանօք կու դարձուցանեն ի մոլութիւնս իւրացոց»։ Հմմտ. Երիցվանիկի Մելիք Փռանդիկի կրոնափոխութիւնը. Գլոյամիւրյաճ, Դավիթ Բեկ, նաև Բաֆֆի, Դավիթ բեկ. վեպը։

¹² "Intendances",

¹³ "Sans incommoder le pays".

¹⁴ Эзов Г. А., նշված աշխ., էջ 35։

¹⁵ Օրագրի բնագիրը հայերեն լույս է տեսել «Կոռնկ հայոց աշխարհի», 1866, Թիֆլիսում։ Քարգմանել է ռուսերեն պրոֆ. Պատկանովը։ «Дневник осады Испагани афганами», веденный Петросом ди Саргис Гиланенц в 1722 и 1723 годах», (Материалы по истории Персии), СПб, 1870, էջ XXXII, 57։ Հմմտ. Эзов Г. А., նշված աշխ., էջ LXI.